

Ryszard Tomczyk

Zmiany w nauczaniu prawa w monarchii habsburskiej : początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego

Edukacja Humanistyczna nr 1 (30), 73-88

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Tomczyk

Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP
w Szczecinie

ZMIANY W NAUCZANIU PRAWA W MONARCHII HABSBUERSKIEJ. POCZĄTKI WYKŁADU UNIWERSYTECKIEGO Z HISTORII PRAWA AUSTRIACKIEGO

Prawo podlega procesom zachodzącym w przestrzeni stosunków politycznych, społecznych, gospodarczych czy kulturalnych w ramach rozwoju historycznego. W historii prawa europejskiego wyróżniamy trzy główne okresy historyczne (są to jednocześnie stadia rozwoju prawa): okres prawa prymitywnego, prawa dawnego i prawa nowoczesnego. W Europie początków prawa nowoczesnego należy doszukiwać się w epoce oświecenia. Współcześnie historia prawa mieści się w ramach dyscyplin naukowych, wchodzących w skład tak zwanego prawoznawstwa, czyli nauki o prawie. Synteza jak i analiza wybranych elementów z zakresu historii prawa jest prezentowana w pełnej symbiozie z minionymi epokami, tradycją, w zgodzie z rozwojem historycznym. Historia prawa jako dyscyplina naukowa przyczynia się do właściwego uformowania prawników, którzy poza znajomością obowiązujących przepisów rozumieją mechanizmy stosowania prawa i posiadają umiejętność rozpoznawania w praktyce skutków jego stosowania. Realizowana w procesie dydaktycznym, rozwija się przeważnie na uniwersytetach (szkołach wyższych) posiadających uprawnienia do kształcenia studentów prawa. „Historia prawa – podkreśla Katarzyna Sójka-Zielińska – pozwala spojrzeć na prawo dzisiejsze z rozległej perspektywy czasu minionego, wydobyć najściślejsze związki między przeszłością a dniem dzisiejszym, poznawać fenomen ciągłości prawa i sił tradycji prawnej, które sprawiają, że do dziś wiele systemów europejskiego prawa opiera się, mimo burz dziejowych, które się przez nasz kontynent przetaczały, na konstrukcjach i pojęciach prawnych pochodzących sprzed tysięcy”¹.

Jednak przez stulecia historię prawa postrzegano przez pryzmat prawa rzymskiego, w ramach dogmatyki prawniczej. Przyszłym jurystom wpajano reguły oraz przekazywano wiedzę na temat instytucji w oparciu o *Corpus iuris civilis* z czasów cesarza Justyniana I Wielkiego, pomijając jego rozwój historyczny². Recepcja prawa rzymskiego, która nastąpiła na uniwersytetach niemieckich w XV i XVI wieku, poza przekonaniem, które istniało już w czasach Ottona III, że Rzesza niemiecka jako spadkobierca państwowości rzymskiej była próbą unifikacji prawa w rozdrobnionych władztwach terytorialnych i miastach o uprawnieniach państwowych, posiadających zróżnicowane prawa wewnętrzne. W szerszym wymiarze w Europie

¹ K. Sójka-Zielińska, „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. Wystąpienie na sesji naukowej „Prawo wczoraj i dziś”, „Studia Iuridica” 2001, t. 39, s. 56.

² Zob.: W. Uruszcak, *Tradycja w historii prawa. Pamięci profesora Adama Vetulaniego w 100-lecie urodzin i 25-lecie śmierci*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2002, nr 3, s. 429-438, <http://www.law.uj.edu.pl> [20.02.2013].

rozwijał się ruch na rzecz prawa rzymskiego (tzw. re-koncepcja prawa rzymskiego). Rozwój stosunków gospodarczych i zabezpieczenie interesów elit feudalnych oraz mieszczaństwa wymagał nowych regulacji prawnych. Instytucje prawne zaczerpnięte z prawa rzymskiego uzupełniały prawo zwyczajowe. Na terenie państw niemieckich prawo rzymskie nie tylko uzupełniało nieskodyfikowane prawo niemieckie, ale częściowo je wypierało. Recepcja prawa rzymskiego była możliwa przy aktywnej postawie szerszych kręgów prawników, sądów oraz uniwersytetów³. Należy podkreślić, że średniowieczna kultura umysłowa wytworzyła korporacje (*universitas*) uczniów i profesorów. Pierwszy uniwersytet, założony pod koniec XI wieku w Bolonii, był głównie szkołą prawa. Uczono w nim prawa rzymskiego i prawa kanonicznego, dwóch uniwersalnych systemów prawnych. Prawo rzymskie i prawo kanoniczne było podstawą studiów prawniczych na wielu europejskich uniwersytetach, w tym także na terenie państw niemieckich. Przez lata obok siebie funkcjonowali legiści i kanoniści. Ci ostatni mieli wpływ na rozwój scholastyki, którą część środowiska uniwersyteckiego poddało krytyce w okresie renesansu⁴. Około 1500 roku w Europie działało ponad 70 uniwersytetów. W państwach niemieckojęzycznych pierwszą uczelnią był uniwersytet w Wiedniu (*Alma Mater Rudolphina Vindobonensis*), który został założony w 1365 roku przez austriackiego księcia Rudolfa IV. Uniwersytet, po reorganizacji w 1383 roku i zatrudnieniu profesorów, głównie z Paryża, odgrywał do połowy XV wieku ważną rolę. W Wiedniu, poza osobami z austriackich krajów habsburskich, studiowali także pochodzący z Saksonii, Nadrenii i innych państw niemieckojęzycznych. Poza Wiedniem na terenie państw niemieckojęzycznych do końca XV wieku powstały uniwersytety w Heidelbergu (1386), Kolonii (1388), Erfurcie (1392), Würzburgu (1402), Lipsku (1409), Rostocku (1419) i w Greifswaldzie (1456).

W drugiej połowie XV wieku uniwersytet wiedeński ze względu na silną pozycję scholastyków, którzy pielęgnowali przywiązanie do konserwatywnych treści i metod nauczania, a zatem zbyt małą otwartość na idee humanistyczne, tracił studentów⁵. Tym niemniej w kolejnym stuleciu na uniwersytecie wiedeńskim (od semestru zimowego 1540/41 roku) wykładał profesor Bernhard Walther. Pochodził z Lipska, studiował prawo na miejscowym uniwersytecie. Następnie studiował w Bolonii u słynnego profesora Andrei Alciato, zaś doktorat uzyskał na uniwersytecie w Padwie. Opublikował z zakresu prawa prywatnego i procesowego traktat *Aurei Tractatus iuris Austriaci*, który ze względu na wysoki poziom naukowy został okrzyknięty „złotym traktatem”⁶. Prace Walthera odnosiły się nie tylko do krajowego prawa zwyczajowego, ale także do prawa rzymskiego. Rozwój *Ius Romano-Germanicum* łączącego normy prawa rzymskiego z *nativus* prawa niemieckiego, w tym prawa zwyczajowego, miał miejsce w XVII wieku, w którym działali kolejni prawnicy, a ich prace należy zaliczyć do źródeł w zakresie austriackiej historii prawa. Do nich należeli Johann Baptist Suttinger, Johann Heinrich Reutter, Johann Weingärtler, Benedikt Thurn Hoff, Johann Weingärtler Benedykt Finsterwalder i Nikolaus von Beckmann. Ten ostatni pochodził z północnych Niemiec, studiował na kilku uniwersytetach niemieckich, stopień doktora otrzymał w Orleanie we Francji, pracował jako profesor prawa rzymskiego na uniwersytecie w szwedzkim Lund. Następnie przybył do Styrii, gdzie w Grazu wydał w 1688 roku pracę *Idea iuris et statutarii*

³ M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1979, s. 326-327.

⁴ A. Dębiński, *Znaczenie prawa dla rozwoju nauki w średniowieczu*, www.czasy.katedr.stalwol.pl [1.03.2013].

⁵ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław 1986, s. 65.

⁶ Pochodzący ze Lwowa Arnold Luschin, znany numizmatyk, a głównie historyk prawa, profesor uniwersytetu w Grazu na przełomie XIX i XX wieku, określił Bernharda Walthera „ojcem austriackiej nauki prawa”. G. Hamza, *Die Entwicklung des Privatrechts und die römischrechtliche Tradition in der österreichischen erbländern (erbländen) und in Österreich*, AFDUDC (Anuario de Facultad de Derecho da Universidad de Coruña), 2009, nr 13, s. 323.

consuetudinarii Stiriaci et Austriaci cum Iure Romano collati, w której dokonał porównania prawa zwyczajowego Arcyksięstwa Austrii i Księstwa Styrii z prawem rzymskim. Beckmann angażował się w procesy o czary i magię, gdzie odegrał raczej niezbyt pochlebną rolę⁷.

W dobie reformacji silną pozycję na uniwersytecie wiedeńskim utrzymali jezuiti. W 1616 roku przeprowadzili reformę szkolnictwa wyższego, wprowadzili jednolite programy nauczania, które koncentrowały się wokół teologii i filozofii (arystotelesowsko-tomistycznej). Wzmocnili wydziały teologiczne, które miały za zadanie kształcić zastępy duchownych do walki z protestantami, kosztem innych dziedzin nauki, w tym przyrodniczych i prawnych. W praktyce zdobycie stopni naukowych dla niekatolików było zakazane do 1778 roku⁸. Jezuiti na terenie austriackich posiadłości Habsburgów założyli uczelnie w Ołomuńcu (1573), Grazu (1585), Salzburgu (1620), Innsbrucku (1667), Wrocławiu (1702), w których od początku działały wydziały teologiczne, z czasem pojawiły się także i inne. Należy podkreślić, że nauczanie prawa czy medycyny w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku stało na niskim poziomie w porównaniu z wieloma innymi uniwersytetami w Europie. Wzrastała fala ogólnej krytyki dotychczasowych metod dydaktycznych i zakresu merytorycznego wykładów. Dopiero po reformie z połowy XVIII wieku, w wyniku której pomniejszona została rola jezuitów w austriackiej oświacie, rozpoczął się między innymi tzw. złoty okres wiedeńskiej *Alma mater Rudolfini*. Austriackie uniwersytety poddane zostały nadzorowi państwa. Administracja cesarska miała prawo do mianowania profesorów. Władze zyskały wpływ na programy nauczania. Monarcha decydował o zawodach prawniczych⁹. W 1860 roku u boku Marii Teresy zaczęła działać Komisja Dworska ds. studiów (edukacji) (*Studienhofkommission*) jako centralny organ planowania i zarządzania szkołami wyższymi i gimnazjami, a od 1781 roku także pozostałymi placówkami w austriackim systemie edukacyjnym¹⁰. Komisja Dworska miała za zadanie dbać o świeckość uniwersytetów, aby wpływy kościelne jej nie naruszyły. Uniwersytety miały kształcić prawników przede wszystkim dla sprawowania funkcji państwowych w służbie cywilnej. Pod kątem kształcenia kadr miały być dostosowane programy nauczania.

W okresie nowożytnym nasiliła się dyskusja na temat kształcenia przyszłych prawników. Próbę ożywienia życia naukowego w Wiedniu podjął między innymi wybitny niemiecki myśliciel, doktor praw Gottfried Wilhelm Leibniz, który w 1704 roku złożył na ręce Eugeniusza Sabaudzkiego projekt utworzenia Akademii Nauk (w 1700 roku doprowadził do powstania Pruskiej Akademii Nauk i był jej pierwszym prezesem). Projekt w Wiedniu jednak nie został zrealizowany. Leibniz na przełomie XVII i XVIII wieku formułował tezy, które zawierały przesłanie, że prawo powinno być traktowane nie tylko jako sfera praktyki, ale i dziedzina dociekań naukowych. Taki pogląd, głoszony w okresie formalizmu, był powrotem do postulatu zgłaszanego już przez środowiska uniwersyteckie w wiekach średnich. Leibniz był zwolennikiem wszechstronnej edukacji studentów prawa. Wskazywał na kształcenie przyszłych prawników w zakresie historii, polityki, filozofii, etyki, matematyki i logiki. Uważał, że studenci prawa powinni w szerszym zakresie kształcić się na wziętych z życia kazusach¹¹.

⁷ W jednym z procesów o czary bezkrytycznie przyjął zeznanie uzyskane podczas tortur, że „diabeł ukazał się w formie wiewiórki”. H. Valentinitich, *Dr. Nikolaus von Beckmann (geboren 1634, gestorben 1687) – Ein Jurist als Befürworter des Hexenwahnes*, <http://wwwg.uni-klu.ac.at/kultdoku> [20.03.2013].

⁸ P. Stachel, *Das österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918*, *Kakanien Revisited*, 2002, nr 12, s. 1. www.kakanien.ac.at [20.03.2013].

⁹ A. Rasse, *Die Entwicklung der Juristenausbildung und der juristischen Berufsprüfungen in Österreich seit dem 18. Jahrhundert*, Wien 2012, s. 1.

¹⁰ Działalność *Studienhofkommission* została zawieszona pomiędzy 1791 a 1808 rokiem. Komisja została zlikwidowana w 1848 roku, gdy powstało ministerstwo wyznań i oświecenia publicznego.

¹¹ Z. Sepiół, *Mysł prawno-polityczna Gotfryda Wilhelma Leibniza*, „*Studia Iuridica*”, 2003, t. 41, s. 232.

Przywiązywał dużą wagę do poznania historii różnych prawodawstw. Wskazywał na uniwersalny charakter historii prawa (*Universalrechtsgeschichte*). Badania nad historią prawa miały przybliżyć główne idee rządzące rozwojem praw narodów i epok. Do ważnych głosów w dyskursie naukowym należy zaliczyć słynne dzieło francuskiego myśliciela Monteskiusza *O duchu praw*¹² opublikowane w 1748 roku. Swoje szerokie rozważania oparł na badaniach nad starożytnością po czas mu współczesny. Autor długie lata prowadził badania porównawcze, w tym celu podróżował między innymi po państwach niemieckich, włoskich, Austrii, Węgrzech, Niderlandach i Anglii. Jest uznawany za protoplastę rozwijającego się w drugiej połowie XIX wieku prawoznawstwa porównawczego.

Na fali XVII- i XVIII-wiecznej krytyki systemu szkolnictwa uniwersyteckiego europejscy myśliciele wypowiadali negatywne sądy na temat metod nauczania, archaicznych struktur uczelni oraz korporacji profesorskich. Głosy krytyki padały również w Austrii właściwej. Należy podkreślić, że prawnicy pracujący na ziemiach dziedzicznych monarchii habsburskiej kończyli różne uniwersytety, przeważnie w obszarze niemieckojęzycznym, dlatego głoszone przez nich poglądy należy utożsamiać z ogólnoniemiecką szkołą prawa. Niemniej należy uwzględnić austriacką specyfikę, gdyż w tym okresie habsburski dom panujący zaczynał prowadzić działania zmierzające do wzmocnienia władzy cesarskiej, na fali zyskującej popularność wśród establishmentu wiedeńskiego idei państwowej (*österreichische Gesamtstaatsidee*). Wchodzące w skład monarchii kraje dziedziczne były połączone unią personalną i posiadały zróżnicowane systemy prawno-administracyjne. Coraz wyraźniej widoczna była tendencja ściślejszego zespolenia krajów wchodzących w skład monarchii. Proces taki nasilił się w trakcie absolutyzmu reformistycznego, podczas panowania Marii Teresy (1740-1780) i Józefa II (1780-1790). Wskazując na tego ostatniego monarchę, należy podkreślić, że szczególną inspirację reformatorską czerpał z filozofii oświeceniowej. W tej sprawie Józef II pisał: „uczyniłem z filozofii prawodawczynię mego państwa – wysunięte z niej wnioski zmieniają całkowicie postać Austrii”¹³. Przypisanie wagi filozofii i nauki w ogóle zaowocowało reformą szkolnictwa wyższego. W ramach reformy uniwersytetu wiedeńskiego, którą zapoczątkował Gerard van Swieten, holenderski lekarz cesarzowej Marii Teresy, dążono do wprowadzenia nowatorskich zasad nauczania. Reformę edukacji w okresie absolutyzmu reformistycznego kontynuował jego syn Gottfried van Swieten, jeden z najbardziej wszechstronnych i liberalnych umysłów austriackiego oświecenia, który zwalczał konserwatyzm i biurokracyzm. Dwór panujący w dobie reform oświeceniowych dużą wagę przywiązywał do kształcenia prawników. W ramach reformy uniwersytetów ważną kwestią były zmiany na wydziałach prawa. Zasadniczy problem dotyczył zakresu materiału i przedmiotów nauczania.

W monarchii habsburskiej, podobnie jak i w Prusach, zmieniała się optyka postrzegania nauki prawa. Dążenie do zmian, u którego podstaw legła wiara w myśl ludzką, generowało potrzebę doskonalenia umysłów w oparciu o nowatorskie metody oraz kierunki badań naukowych. Mniejszą rolę zaczęła odgrywać tradycja prawa rzymskiego, wzrastała pozycja prawa narodowego. Jednocześnie zwiększał się zasięg terytorialny badań nad prawem. W ramach nowożytnego prawa natury (*ius naturale*) zaczęto prowadzić badania nad prawem narodów (*ius gentium*), związane z rozwijającymi się stosunkami międzynarodowymi. Twórca kanonów prawnonaturalnej organizacji społeczeństwa, uznawany za protoplastę prawa międzynarodowego Hugo Grotius (Grocjusz)¹⁴, szczególnie w zakresie prawa morza, wyraźnie opowiedział się za prawem stanowionym (*ius civile*) oraz prawem natury (*ius naturale*) i miał

¹² Monteskiusz, *O duchu praw*, przeł. T. Boy-Zeleński, opr. M. Sczaniecki, Warszawa 1957.

¹³ Cyt. za: K. Bartoszewicz, *Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i jej „wyodrębnienie”*, Kraków 1917, s. 13.

¹⁴ K. Stępień, *Hugo Grotius*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. IV, Lublin 2003, s. 96-100.

swoich kontynuatorów. W obszarze niemieckojęzycznym w drugiej połowie XVII wieku należał do nich profesor uniwersytetu w Heidelbergu Samuel von Pufendorf¹⁵. W Austrii właściwej, poczynając od 1733 roku, przez kolejne 16 lat wykładowcą prawa stanowionego, prawa natury oraz historii prawa rzymskiego na uniwersytecie w Innsbrucku był Joseph Riegger. Był on rektorem i wielokrotnym dziekanem wydziału prawa na tym uniwersytecie. Po opuszczeniu uczelni w stolicy Tyrolu pracował w Wiedniu w *Collegium Theresianum*, a od 1753 roku na zreformowanym uniwersytecie wiedeńskim. W 1755 roku wydał podręcznik prawa rzymskiego (*Ordo Historiae Juris Civilis*). Był także autorem podręcznika prawa (*Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae*), który Maria Teresa zaakceptowała w 1768 roku jako obowiązujący. Należał do najważniejszych teoretyków kościoła państwowego i józefinizmu¹⁶. Jego uczniem był Karl Martini, który pracował na uniwersytecie wiedeńskim jako młody profesor prawa natury, historii prawa i instytucji. Poza tym, że był orędownikiem prawa natury, uczył przyszłego cesarza Leopolda II, a od 1788 roku piastował stanowisko wiceprezydenta Najwyższego Trybunału. Po śmierci Józefa II stanął na czele Komisji Prawodawczej (*Gesetzgebungskommission*), która pracowała nad kodyfikacją prawa austriackiego. Martini w dużym stopniu przyczynił się do powstania Kodeksu cywilnego zachodniogalicyskiego z 1797 roku¹⁷. W okresie absolutyzmu i centralizmu rozważania teoretyczne nad józefinizmem rozwijał Joseph von Sonnenfels, który od 1763 roku był profesorem na wiedeńskim uniwersytecie. Był także dwukrotnie rektorem tej uczelni. Zgodnie z realizowaną doktryną państwową nastąpił rozwój teorii administracji i prawa administracyjnego w Austrii. W tym zakresie należy wskazać na aktywność pochodzącego z Saksonii Johanna Justiego, wykładowcy w wiedeńskiej *Theresianum* (1750-1753)¹⁸. Ówczesny austriacki kanclerz Friedrich Wilhelm von Haugwitz wprowadzając reformę administracji nawiązywał do idei Justiego, którą ten wyłożył w znanej pracy *Zasady nauki policji*. Do idei Justiego nawiązywał Joseph von Sonnenfels w dziele *Zasady nauki policji, handlu i finansów*. Zawarte w powyższych dziełach rozważania tworzyły teoretyczne podstawy służące modelowaniu ustroju monarchii habsburskiej w dobie absolutyzmu reformistycznego. Badania w zakresie nauki administracji i prawa administracyjnego w XIX wieku kontynuował, pochodzący z nadmorskiej miejscowości Eckernförde w Szlezwiku-Holsztynie, Lorenz von Stein, który w latach 1855-1885 był profesorem na Uniwersytecie w Wiedniu¹⁹.

W ramach dyskusji nad programem nauczania i poszczególnymi przedmiotami w okresie reformy w dobie oświecenia na wydziałach prawa w Austrii w szerszym zakresie wskazywano na potrzebę nauczania prawa przy uwzględnieniu systemów prawnych w wymiarze historycznym. Zarówno w ramach prawa rzymskiego (głównie *Pandectae*), jak też historii prawa i ustroju na terenie państw niemieckich. W ramach szerszej edukacji humanistycznej zwracano uwagę na kształcenie przyszłych prawników z uwzględnieniem historii Rzeszy

¹⁵ Tejże, *Samuel von Pufendorf*, [w:] Ibidem, t. VIII, Lublin 2007, s. 569-572.

¹⁶ W. Brauner, *Von Nutzen des Naturrechts für Habsburgermonarchie*, [w:] *Naturrecht und Staat. Politische Funktionen des europäischen Naturrechts*, red. D. Klippel, Oldenbourg 2006, s. 146. Szerzej zob.: E. Seifert, *Paul Josef von Riegger (1705-1775). Ein Beitrag zur theoretischen Grundlegung des josephinischen Staatskirchenrecht*, Berlin 1973.

¹⁷ H. Barta, *Karl Anton von Martinis bleibende Bedeutung für die österreichische und europäische Rechtswissenschaft*, [w:] *Karl Anton von Martini. Ein österreichischer Jurist, Rechtslehrer, Justiz und Bildungsreformer im Dienste des Naturrechts*, red. H. Barta, G. Pallaver, Wien 2007, s. 81; K. Kroeschell, *Deutsche Rechtsgeschichte*, t. III, Köln, Weimar, Wien 2008, s. 68.

¹⁸ E.S. Reinert, *Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717-1771). The Life and Times of an Economist Adventurer*, s. 6, www.othercanon.org [22.03.2013].

¹⁹ Opublikował między innymi ośmiotomową pracę *Verwaltungslehre*, Stuttgart 1865-1884, oraz *Handbuch der Verwaltungslehre*, Stuttgart 1870.

niemieckiej. Nowy program nauczania na uniwersytecie w Wiedniu przyjęto 28 kwietnia 1753 roku, traktowano go w kategoriach innowacyjnych, między innymi uwzględniał przedmioty historyczne. Podobne programy wprowadzano na innych uniwersytetach w monarchii habsburskiej, między innymi reskryptem z 9 lutego 1754 roku na uniwersytecie w Pradze. Generalnie przyjęto, że studia prawnicze miały trwać pięć lat i na wydziałach prawa miało pracować pięciu profesorów. 5 maja 1753 roku został ogłoszony konkurs na stanowiska profesorskie na uniwersytecie wiedeńskim. 16 października 1753 roku otrzymali mianowanie pierwsi profesorowie wydziału prawa wraz z przypisanymi im przedmiotami: Johann Bocris (przybył z uniwersytetu w Bambergu) – powszechne prawo publiczne (*ius publicum universale*) i prawo niemieckie (*particulare Germaniae*) z wyjątkiem prawa prywatnego (*ius feudale*); Johann Banizza – prawo rzymskie (*digesta seu Pandectae*) oraz prawo karne (*ius criminale*); Joseph Riegger – prawo kanoniczne (*ius canonicum*); Karl Martini – prawo natury (*ius naturale*), historia prawa i instytucji (*Rechtsgeschichte und die Institutiones*); Michael O’Lynch – prawo państwowe (*Landesgesetze*) oraz historia Rzeszy (*Reichsgeschichte*)²⁰. Ten ostatni pracował na wydziale prawa na uniwersytecie wiedeńskim w latach 1753-1758, następnie przedmioty historyczne wykładali do końca XVIII wieku kolejno: Giovanni Battista de Gaspari, Johann Schmidt i w latach 1790-1808 John Bernard Fölsch. Historia Cesarstwa Niemieckiego, panujące na przestrzeni epok historycznych stosunki prawne, szczególnie dotyczące prawa państwowego, budziły zainteresowanie i inspirowały prawników w monarchii habsburskiej. Wzrost zainteresowania stymulował rozwój badań naukowych nad historią prawa na ziemiach ojczystych. Jednak w ostatnim ćwierćwieczu XVIII wieku budziło się niezadowolenie z powodu publikowania podręczników i prac monograficznych poświęconych historii Rzeszy niemieckiej w języku łacińskim. Do tego zgłaszano zastrzeżenia natury metodologicznej, gdyż przeważnie prace historyczne zawierały „suche” fakty, kalendarium, bez pogłębionej analizy funkcjonujących w danych okresach historycznych instytucji ustrojowych i norm prawa²¹. W czasie panowania Marii Teresy i Józefa II prowadzono pracę nad standaryzacją języka niemieckiego, którym posługiwano się w Austrii, co było szczególnie istotne z punktu widzenia administrowania wielonarodową monarchią, właściwego formułowania i rozumienia aktów prawnych. Miało to zasadnicze znaczenie także dla fakultetów prawa na uniwersytetach. W tym czasie doszło do zmian w zakresie programów nauczania. Na uczelniach państwowych pięcioletni bezpłatny cykl kształcenia na wydziałach prawa obejmował w pierwszym roku – prawo natury, historię prawa rzymskiego, instytucje; w drugim roku – *Codex Theresianus*, *Pandectae*, prawo niemieckie, prawo karne; w trzecim roku – prawo kanoniczne, prawo kościelne i historię prawa kościelnego; w czwartym roku – niemieckie prawo państwowe, prawo lenne; w piątym roku – historia prawa Rzeszy, ze szczególnym uwzględnieniem prawa austriackiego, konstytucje państw europejskich. Wprowadzono również rygorystyczne zasady uzyskania stopnia doktora. Były to trzy główne obszary: 1. Prawo natury (prywatne, publiczne, prawo międzynarodowe) i prawo kościelne. 2. Prawo rzymskie, niemieckie prawo prywatne. 3. Niemieckie prawo państwowe, historia prawa państwowego i Rzeszy²². Na początku samodzielnych rządów Józefa II (po śmierci Marii Teresy) doszło do poważnych zmian w systemie szkolnictwa wyższego na terenie monarchii habsburskiej. Uniwersytety w Innsbrucku, Brnie, Freiburgu zostały przekształcone w licea. Nadal działały uczelnie w Wiedniu, Pradze, Peszcie i zreorganizowany uniwersytet we Lwowie. Gottfried

²⁰ A. Rasse, op. cit., s. 21-22.

²¹ H. Siegel, *Die Wissenschaftliche Pflege des Deutschen Rechtes in Österreich Zumal an der Wiener Hochschule*, Wien 1879, s. 19.

²² A. Rasse, op. cit., s. 28-29.

von Swieten kierował *Studienhofkommission*, która podjęła prace nad kolejną reformą studiów uniwersyteckich. Zasadniczym celem miała być poprawa jakości nauczania, uczelnie miały dostarczać wykształcone kadry do służby państwowej. Przyjęto zasadę, że do każdego przedmiotu miał być odrębny profesor. W nowym „józefińskim” programie nauczania na pierwszym roku studiów prawnych nacisk został położony na naukę historii prawa rzymskiego oraz instytucji. Na drugim roku prawo rzymskie, *Pandectae* i prawo karne, niemieckie prawo prywatne oraz austriacka praktyka prawna. Na trzecim roku prawo kościelne, niemiecka historia prawa i prawo austriackie. Na czwartym roku prawo krajowe, prawo narodów, prawo lenne oraz niemieckie prawo państwowe. Na piątym roku nauka o polityce, która posiadała szeroki zakres. Obejmowała naukę o policji, handel i rolnictwo, przemysł (manufaktury), podatki, prawa wewnętrzne posiadłości habsburskich, statystykę poszczególnych części monarchii i sztukę handlu²³. Reforma nauczania prawa, jak i szereg innych zmian przeprowadzonych na uczelniach, między innymi rezygnacja z przysięgi posłuszeństwa Stolicy Apostolskiej przed promocją, zwiększyły niezadowolenie Kościoła i kręgów konserwatywnych. Aby uniknąć poważniejszej konfrontacji, na krótko przed śmiercią Józefa II (zmarł 20 lutego 1790 roku), kanclerz Zjednoczonej Kancelarii Dworu Leopold Kolovrat zleca opracowanie nowego programu studiów, przy uwzględnieniu wcześniejszych reform. Na czele nowej Komisji Dworskiej stanął Karl Martini. Komisja Martiniego zarzuciła profesorom nieprzestrzeganie wytycznych, w tym korzystanie z niezatwierdzonych podręczników. Uznała też, że skrypty akademickie dla studentów są za drogie. Przywrócono wykłady w języku łacińskim. Przyjęto, że będą się odbywać pisemne egzaminy semestralne, dodatkowo student miał też prawo zdawania ustnego egzaminu rocznego. Cesarz Leopold II 4 października 1790 roku zatwierdził nową klasyfikację przedmiotów na studiach prawnych. Zgodnie z nią na pierwszym roku obowiązywał wykład z prawa natury, prawa państwowego i prawa narodów oraz niemieckiej historii prawa; na drugim roku historia prawa rzymskiego, instytucje i digesta oraz prawo kościelne; na trzecim roku prawo kościelne prywatne, prawo lenne, niemieckie prawo państwowe i austriackie prawo prywatne; na czwartym roku nauki polityczne i ogólna oraz austriacka statystyka; na piątym roku niemieckie prawo prywatne, prawno-polityczna ekonomia, nauka rachunkowości oraz sztuka handlu i praktyka w urzędach administracji państwowej²⁴. Nagła śmierć cesarza Leopolda II w 1792 roku była przyczyną wstrzymania dalszych reform w zakresie nauczania prawa na uniwersytetach, wkrótce też nastąpił powrót do systemu józefińskiego. W 1798 roku powstała Komisja Rewizyjna ds. edukacji, która w 1804 roku zaproponowała nowy program nauczania na kierunku prawo, uwzględniając *Kodeks przestępstw i poważnych wykroczeń policyjnych* z 1803 roku. Przez kolejnych kilka lat toczyła się dyskusja nad ostatecznym kształtem zakresu kształcenia. Ze względu na fakt, że Wiedeń był nie tylko stolicą monarchii habsburskiej, ale także siedzibą cesarza rzymskiego narodu niemieckiego, w projektowanym programie nauczania nacisk położono na prawo niemieckie, włącznie z historią prawa niemieckiego. Nowy dyrektor studiów prawnych na uniwersytecie wiedeńskim Franz Zieller, uczeń i asystent Martiniego, zaproponował w 1808 roku nowy plan zajęć, tym razem czteroletniego fakultetu, który przyjął formę określaną jako późnojózefińska, czyli nastawiona na kształcenie kadr na potrzeby służby cywilnej w państwie austriackim, przy ograniczeniu wykładów z zakresu historii. Dążono także do ograniczenia wykładu z prawa rzymskiego i z prawa kanonicznego. Od września 1810 roku nowy program nauczania zaczął obowiązywać w następującej formule: na pierwszym roku studiów obowiązywał wykład z prawa natury, prawa karnego i statystyki; na drugim roku

²³ Ibidem, s. 30.

²⁴ Ibidem, s. 34.

przez jeden semestr prawo rzymskie i prawo kanoniczne oraz ekonomia; na trzecim roku austriackie prawo prywatne, prawo lenne i prawo handlowe; na czwartym roku nauki polityczne, procedura prawna oraz sztuka handlu²⁵. Program powyższy uznano za właściwy z punktu widzenia rozwoju austriackiej państwowości, rozbudowy austriackiej służby cywilnej, ale nie służył swobodnemu rozwojowi poszczególnych gałęzi prawa. Był jednak zgodny z propozycją Kancelarii Nadwornej z 1807 roku, której zależało, aby austriacki system nauczania był zbliżony do systemów obowiązujących w innych państwach niemieckich²⁶. Tak ukształtowany program nauczania studentów prawa w Austrii właściwej przetrwał w praktyce do burzliwych czasów rewolucyjnych z końca lat czterdziestych XIX wieku. Chociaż Komisja Dworska ds. studiów 9 maja 1818 roku otrzymała zadanie przedstawienia nowych propozycji programowych. Referent studiów prawno-politycznych Wilhelm Emil Rössler w sprawozdaniu z 25 października 1820 roku wnosił o przedłużeniu okresu nauczania do pięciu lat. Jednocześnie wskazywał na potrzebę wprowadzenia przedmiotów: prawa węgierskiego, austriackiego prawa państwowego i dyplomacji, procedury administracyjnej, prawa górniczego, prawa morskiego, prawa wojskowego. Jednak propozycje powyższe nie uzyskały poparcia władz państwowych²⁷. Na uczelniach galicyjskich także podejmowano próby wprowadzenia wykładu na wydziałach prawa z historii prawa polskiego. W 1832 roku w Krakowie Antoni Zygmunt Helcel, po uzyskaniu zgody senatu uczelni, rozpoczął wykłady z historii prawa polskiego. Niestety w 1833 roku wykłady zostały zawieszono z przyczyn politycznych²⁸. W Austrii przez kolejne lata prowadzono debatę nad dalszą reformą programu nauczania na studiach prawniczych, niemniej dopiero 6 listopada 1847 roku projekt zmian na studiach polityczno-prawnych został zaakceptowany przez Kancelarię Nadworną. Studenci poza rocznymi egzaminami mieli obowiązek pisania prac pisemnych i udziału w dyskusjach naukowych. Wprowadzono podział na obszary badań/nauki zwyczajne i nadzwyczajne. W ramach obszaru zwyczajnego przedmioty podzielono na obowiązkowe ogólne i kierunkowe oraz relatywnie obowiązkowe kierunkowe. Do pierwszej grupy zaliczono: encyklopedie (filozofię), filozofię prawa z elementami praktycznymi narodowego i niemieckiego prawa związkowego, teorię polityki wewnętrznej, austriackie prawo cywilne i prawo wekslowe, austriackie prawo karne, ogólne i austriackie prawo kościelne, longobardzkie i austriackie prawo lenne, ustawę jurysdykcyjną, sztukę handlu, sądownictwo, austriackie polityczne prawo informacyjne, austriackie prawo państwowe, prawo handlowe, prawo morskie. Do grupy przedmiotów relatywnie obowiązkowych kierunkowych zaliczono: służbę prawną w ramach austriackiego procesu cywilnego, prawo rzymskie, statystykę w ramach służby kameralnej (podatkowej), prawo kameralne. Kolejną grupę stanowiły przedmioty z obszaru nadzwyczajnego, w zależności od wyboru przyszłej drogi zawodowej (służba państwowa lub praca naukowa) zalecano: prawo wojskowe, węgierskie i siedmiogrodzkie prawo państwowe i prywatne, dyplomację, medyczne prawo sądowe, prawoznawstwo porównawcze (jurysprudencja) oraz historię prawa²⁹. Należy dodać, że już w roku akademickim 1846/47 na uniwersytecie wiedeńskim odbywały się zajęcia z historii prawa prowadzone przez Franza Emila Rösslera, które, jak podkreślali ówcześni, między innymi William Wattenbach, profesor uniwersytetu w Heidelbergu, oraz Vaclav Tomek, profesor uniwersytetu w Pradze, miały znaczenie dla rozwoju historycznej szkoły prawa w Austrii³⁰.

²⁵ Ibidem, s. 37.

²⁶ H. Lentze, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962, s. 71.

²⁷ A. Rasse, op. cit., s. 38.

²⁸ B. Migda, *Zarys historii Katedry*, www.law.uj.edu.pl [16.03.2013].

²⁹ A. Rasse, op. cit., s. 38-39.

³⁰ Rössler Emil Franz, <http://www.deutsche-biographie.de/sfz77027.html> [16.03.2013].

Rewolucja w 1848 roku stanowi ważny moment w dziejach rozwoju austriackiego modelu służby cywilnej i prawa. W ramach wymiaru sprawiedliwości i administracji zaczęła się proces ujednoczenia norm ustawowych, przepisów wykonawczych. Ważne zmiany zaszły także w obszarze nauki uniwersyteckiej. W czasie wydarzeń rewolucyjnych, 12 marca 1848 roku, studenci i profesorowie złożyli petycję do cesarza Ferdynanda I, domagając się zmian w zakresie programów nauczania oraz wolności nauki akademickiej. W ramach przeprowadzonej reformy administracji centralnej powstało ministerstwo wyznań i oświecenia publicznego. Na jego czele 28 lipca 1849 roku stanął Leo (Leopold) Thun-Hohenstein. W trakcie sprawowania przez niego urzędu doszło do szeregu zmian na uczelniach wyższych. Na uczelniach w Wiedniu, Pradze, Lwowie, Krakowie, Ołomuńcu, Grazu i Innsbrucku zostały zaprowadzone nowe ogólne regulaminy studiów i regulaminy dyscyplinarne. Powstały samorządy akademickie, większą swobodę w zakresie prowadzenia badań zyskali profesorowie. Naukowcy wyznający protestantyzm i judaizm zyskali, za zgodą władz, możliwość prowadzenia zajęć na uniwersytetach na terenie monarchii habsburskiej. W rękach państwa pozostało zatwierdzanie wykładowców, habilitacji, mianowanie profesorów na podstawie propozycji wydziałów uczelni. Władze mogły wpływać na wymagania egzaminacyjne w ramach zdobywania kwalifikacji zawodowych, ustalania budżetów jednostek oraz dopłat do usług edukacyjnych. Urzędnicy ministerialni dążyli do systemu szkolnictwa wyższego, jaki obowiązywał w Prusach. Po ukończeniu studiów prawniczych miał obowiązywać egzamin państwowy, dostosowany do kierunku dalszej kariery zawodowej. Odrębnie dla przyszłych pracowników wymiaru sprawiedliwości, organów administracji i finansów oraz korpusu dyplomatycznego. Państwowe komisje egzaminacyjne działały na poszczególnych uczelniach. Jedynie egzamin uprawniający do pracy w ramach korpusu dyplomatycznego odbywał się tylko w Wiedniu³¹. Najtrudniejszą sprawą był program nauczania prawa. Dyskusja nad jego różnymi wariantami toczyła się do 1855 roku. W praktyce panowała zgoda co do roli uniwersytetu jako bastionu nauki. Niemniej oponenti domagali się zachowania pozycji kościoła i państwa. Krytyczne stanowisko wobec zbyt radykalnych projektów programu nauczania prezentowali między innymi premier Aleksander Bach, minister finansów Andreas Baumgartner, minister sprawiedliwości Karol Krauss. Oponenti uważali, że powinien istnieć ściśle określony program nauczania. Powinna istnieć także kontrola wykładów. Ostatecznie cesarz zatwierdził kompromisowe zasady nauki na wydziałach prawa i umiejętności politycznych na austriackich uniwersytetach 25 września 1855 roku. W cyklu czteroletnich studiów znalazły się na pierwszym roku: historia Rzeszy niemieckiej i historia prawa niemieckiego oraz prawo rzymskie; na drugim roku: niemieckie prawo prywatne, filozofia prawa i encyklopedia nauki prawa, prawo kanoniczne; na trzecim roku: austriackie prawo obywatelskie i nauki polityczne, austriackie prawo karne, austriacka procedura karna; na czwartym roku: austriackie cywilne prawo procesowe, austriacka procedura cywilna, austriackie prawo handlowe i prawo wekslowe, nauki polityczne (ekonomia, finanse, administracja) oraz statystyka³². Do tego z racji specjalizacji zawodowej zostały dopuszczone kolejne przedmioty: prawo niemieckie i prawo Rzeszy, prawo górnicze, austriackie prawo administracyjne i finansowe, praktyka z austriackiego prawa karnego i cywilnego, austriackie prawo lenne, prawo partykularne poszczególnych krajów austriackich i ich historia, statystyka państw europejskich, prawo medyczne, nauka finansów państwa. Poza tym studenci musieli przez jeden semestr na trzecim roku uczęszczać na wykład z historii Austrii. Dodać należy, że w 1854 roku powstał na uniwersytecie wiedeńskim Instytut Badań Historycznych z historykiem Albertem Jägerem na

³¹ H. Lentze, op. cit., s. 76.

³² A. Rasse, op. cit., s. 77.

czele. Instytut wzorowany na paryskiej École Nationale des Chartes, miał być nowoczesnym centrum badań historycznych. Reforma objęła wszystkie wydziały prawa na uniwersytetach austriackich, w tym we Lwowie i Krakowie. Na tym ostatnim uniwersytecie historię Rzeszy niemieckiej i historię prawa niemieckiego (historia państwa i prawa niemieckiego) wykładał zniemczony Czech Edward Buhl o małym dorobku naukowym, który następnie pracował na uniwersytecie lwowskim. Wykład prowadzony w języku niemieckim nie cieszył się popularnością wśród polskich studentów³³. W następnych latach okresu neoabsolutyzmu w monarchii habsburskiej nie prowadzono dalszych reform studiów uniwersyteckich. Brak przyzwolenia na kolejne działania reformatorskie był przyczyną rezygnacji Leo Thun-Hohensteina w 1860 roku z funkcji ministra. Zresztą samo ministerstwo wyznań i oświecenia publicznego zostało wówczas zniesione. Sytuacja nie uległa zmianie do okresu konstytucyjnego.

Z chwilą przyjęcia kompromisowego rozwiązania, jakim była unia realna Cesarstwa Austriackiego (Przedlitawia) i Królestwa Węgier (Zalitawia), funkcjonowały odrębne parlamenty i rządy. Jedność monarchii była utrzymywana w oparciu o monarchę (cesarza Austrii i króla Węgier) i pozostające pod jego bezpośrednim nadzorem sprawy wspólne dla całej monarchii (sprawy zagraniczne, wojsko i finanse). Cesarz/król był naczelnym dowódcą wspólnych austro-węgierskich sił zbrojnych. W zakresie szkolnictwa w monarchii habsburskiej, jeszcze przed przyjęciem konstytucji z 21 grudnia 1867 roku, która częściowo powtórzyła zapisy wcześniejszych konstytucji (kwietniowej z 1848 i marcowej z 1849 roku), w dniu 2 marca 1867 roku powstało C.K. Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego. W drugiej połowie XIX wieku w części austriackiej ministerstwu podlegały uniwersytety w Wiedniu, Grazu, Salzburgu, Innsbrucku, Pradze, Ołomuńcu, Lwowie, Krakowie i najmłodszy, powstały w 1875 roku w Czerniowcach³⁴. Przyszłych prawników kształcono także na Akademii Prawa w Bratysławie. W latach 1870-1880 stanowisko ministra oświaty pełnił prawnik i wykładowca prawa na uniwersytecie w Grazu Karl Stremayr. W tym okresie wprowadzono akty prawne, które obowiązywały w szkolnictwie wyższym na terenie austriackiej części dualistycznego państwa. W pierwszej kolejności należy wskazać na ustawę z 27 kwietnia 1873 roku *o urządzeniu władz uniwersyteckich*³⁵. Ustawa regulowała kwestie związane z funkcjonowaniem uczelni, między innymi strukturę wewnętrzną (władze, wydziały, instytuty, katedry), kadencyjność organów kierowniczych, sprawy kadry dydaktycznej (profesorów i doktorów), zasady związane z wyborem rektora, prorektorów, dziekanów i prodziekanów oraz delegatów wydziałów do Senatu. Precyzowała zakres działania tzw. zgromadzeń profesorskich (rad wydziałów), do których należało między innymi dbanie o odpowiedni poziom prowadzonych wykładów, wnioskowanie do ministra wyznań i oświecenia publicznego w sprawie obsady kadrowej poszczególnych katedr, nadzór nad studentami, nadawanie stopni naukowych doktora. Ustawa ograniczyła zakres działania urzędu kanclerskiego na uniwersytetach w Wiedniu i Pradze jedynie do wydziału teologii katolickiej. Co ważne, praca na uniwersytecie oraz piastowanie na nim stanowiska kierowniczego nie były uzależnione od wyznania. Na mocy ustawy uczelnie otrzymały wewnętrzną ograniczoną autonomię. Pozostawały pod nadzorem ministra wyznań i oświecenia publicznego w zakresie mianowania profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, docentów prywatnych, zatwierdzania osób funkcyjnych, wybranych przez ciała kolegialne (senat, zgromadzenie profesorów). Kontroli ministerialnej podlegały wszelkie protokoły z posiedzeń uczelnianych organów kolegialnych.

³³ S. Grodziski, *Powszechna historia państwa i prawa. Problemy i badacze*, „Studia Iuridica” 2001, t. 39, s. 46.

³⁴ W Europie w końcu XIX wieku istniało 111 uniwersytetów, z czego 40 zostało utworzonych w tym właśnie stuleciu.

³⁵ Dziennik Ustaw Państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych (dalej: DzUP), 1873, nr 63.

Na początku okresu konstytucyjnego na wydziałach prawa zaczęły obowiązywać nowe przepisy dotyczące egzaminów doktorskich. Rozporządzenie ministra wyznań i oświecenia publicznego z 15 kwietnia 1872 roku³⁶ wprowadziło nową formę egzaminu, znosząc konieczność przedkładania dysertacji pisemnej i ustną dysputę doktorską. Egzamin był ustny i składał się z trzech części, każda po dwie godziny. Przystępujący do egzaminu doktorskiego w pierwszej kolejności zdawali prawo rzymskie, prawo kanoniczne i prawo niemieckie. W drugiej części: austriackie prawo cywilne, handlowe, wekslowe, następnie austriackie prawo cywilne procesowe, austriackie prawo karne i postępowanie karne. Trzeci egzamin obejmował austriackie prawo państwowe (konstytucyjne), prawo międzynarodowe oraz ekonomię polityczną (ekonomia krajowa i finanse)³⁷. Z wykazu przedmiotów egzaminacyjnych została skreślona filozofia prawa, nauka administracji i statystyka. Na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie zniesiono egzamin z prawa polskiego (obowiązywało jak na pozostałych uniwersytetach austriackich prawo niemieckie). Należy podkreślić, że w drugiej połowie XIX wieku wzrosła liczba osób na wydziałach prawa, które otrzymały stopień doktora prawa. Na przykład na uniwersytecie lwowskim w roku akademickim 1873/74 stopień doktora prawa otrzymało osiem osób, zaś w 1888/89 było takich osób 30. W następnych latach nauki (1889/90, 1890/91, 1891/92 i 1893/94) liczba doktoratów wynosiła odpowiednio 26, 23, 27 i 33. Należy także dodać, że następował przyrost liczby studentów na lwowskim wydziale prawa. W roku akademickim 1869/70 w pierwszym półroczu było ich 522, w drugim 482, zaś w roku 1893/94 relatywnie 813 i 798³⁸.

Wprowadzony na początku okresu konstytucyjnego program nauczania spotkał się z krytyką, zarówno w Austrii właściwej, jak i w pozostałych, nieniemieckich krajach koronnych. Uznawano go za prowizoryczny i zgłaszano potrzebę dalszych reform. Część krytyków, na czele z Rudolfem Nowakiem, redaktorem odpowiedzialnym wiedeńskiego *Allgemeine Österreichische Gerichts-Zeitung*, uznało za zbędny wykład z historii państwa i prawa niemieckiego. Wskazywali, że nieniemieckie narodowości zamieszkujące monarchię habsburską mają ambicję nauczania swojej historii państwa i prawa. Tak było między innymi na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie, gdzie polscy profesorowie domagali się powrotu, usuniętego w 1872 roku, wykładu z programu obowiązkowego (*rygorozum*) prawa polskiego. Austriacy zwolennicy dalszych reform wzywali jednocześnie władze państwowe do uznania wykładu z historii państwa i prawa niemieckiego za nieobowiązkowy, proponując w to miejsce obowiązkowy wykład z filozofii. Przeciwno temu wystąpił między innymi wiedeński prawnik i ekonomista Siegmund Feilbogen. Postulat wobec obowiązującej organizacji studiów prawniczych zgłaszali inni, jak na przykład Max Burian, który domagał się zwiększenia semestralnych egzaminów. Jednocześnie zaczęto w Austrii prowadzić akcję na rzecz uruchomienia na wydziałach prawa obowiązkowego wykładu z historii prawa austriackiego. Za wprowadzeniem austriackiej historii prawa do procesu edukacji prawniczej opowiadał się, prowadząc aktywną kampanię, pochodzący ze Lwowa Arnold Luschin, historyk prawa niemieckiego na uniwersytecie w Grazu, który od końca lat sześćdziesiątych XIX stulecia prowadził badania nad historią prawa cesarstwa austriackiego³⁹. Pod jego wpływem, jak i szeregu innych historyków prawa, minister wyznań i oświecenia Paul Gautsch reskrytem z 7 sierpnia 1886 roku zwrócił się do

³⁶ Ibidem, 1872, nr 57.

³⁷ A. Rasse, op. cit., s. 110-111.

³⁸ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 402-407; S. Starzyński, *Kartki z najnowszych dziejów wydziału prawa na uniwersytecie lwowskim*, „Przegląd Prawa i Administracji”, Lwów 1895, s. 105-106, 114.

³⁹ W roku akademickim 1895/96 obowiązywał w nauce historii prawa podręcznik Luschina *Österreichische Reichsgeschichte*.

wszystkich wydziałów prawa na uniwersytetach w Przedlitawii, zapowiadając zamiar przeprowadzenia reformy studiów prawniczych i żądając przedstawienia mu wniosków i opinii w tej sprawie. Wszystkie wydziały prawa złożyły obszerne materiały (między innymi wydział prawa uniwersytetu lwowskiego przesłał je do ministerstwa 18 stycznia 1887 roku), w których postulowały wprowadzenie nowego programu nauczania, dołączając szczegółowe propozycje. Uniwersytety we Lwowie i Krakowie zgłosiły postulaty, aby wprowadzić wykład obowiązkowy z historii prawa polskiego, zaliczony do kategorii państwowych przedmiotów egzaminacyjnych. Należy dodać, że całość przesłanych do ministerstwa dokumentów z poszczególnych uczelni została ogłoszona drukiem⁴⁰ i wykorzystana w pracach nad reformą. Przy czym wniosek polskiego środowiska naukowego w sprawie uznania historii prawa polskiego za przedmiot obowiązkowy i egzaminacyjny nie został uwzględniony w ramach prac nad reformą.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku władze austriackie zdecydowały się w drodze ustawy dokonać zmian w edukacji prawniczej. Minister Gautsch wniósł w 1891 roku projekt odpowiedniej ustawy do Izby Panów (w tym czasie żadna inna izba parlamentu w Europie nie posiadała w swoich szeregach tylu wybitnych prawników)⁴¹. Ostatecznie 23 kwietnia 1893 roku została przyjęta ustawa *o odbywaniu nauk prawnych i politycznych i zdawaniu z nich egzaminów rządowych*⁴², która była momentem zwrotnym w dziejach nauczania historii prawa austriackiego. Zgodnie z obowiązującą w monarchii habsburskiej doktryną państwową studia prawne i polityczne stanowią podstawę do ubiegania się o pracę w ramach służby cywilnej. Na mocy przepisów ustawy został utrzymany ośmiosemestralny tok studiów. Obowiązywały końcowe egzaminy państwowe (rządowe): prawno-historyczny, sądowy i polityczny. Przy czym aby słuchacz mógł podejść do egzaminu prawno-historycznego, musiał odbyć co najmniej trzy semestry przy zaliczeniu wymaganych obowiązkowych wykładów. Zaś w przypadku pozostałych egzaminów, sądowego i politycznego – po czterech semestrach, pod warunkiem zdania wcześniej egzaminu prawno-historycznego. Prawodawca wyliczył w ustawie obowiązkowe przedmioty, które słuchacz musiał zaliczyć, aby podejść do egzaminu prawno-historycznego. Były to: prawo rzymskie, prawo kościelne, prawo niemieckie (historia źródeł prawa i historia prawa publicznego, historia i system prawa prywatnego), historia państwa austriackiego (historia formacji państwa i historia prawa publicznego). Do tego warunkiem dopuszczenia do egzaminu prawno-historycznego było uczęszczanie przez trzy godziny na jeden z przedmiotów filozoficznych wykładanych na wydziale filozoficznym oraz na wykład z filozofii prawa (cztery godziny) i statystyki ogólnej porównawczej i austriackiej (cztery godziny). Warunkiem dopuszczenia do egzaminu sądowego było zaliczenie przedmiotów: austriackie prawo prywatne, austriackie prawo handlowe i wekslowe, austriackie postępowanie sądowo-cywilne, austriackie prawo karne i postępowanie karne. Z kolei do przedmiotów na egzamin polityczny należały: prawo państwowe ogólne i austriackie, nauka administracji i prawo administracyjne austriackie, nauka i polityka gospodarstwa społecznego, skarbowość ze szczególnym uwzględnieniem ustawodawstwa skarbowego austriackiego. W przypadkach szczególnych minister edukacji mógł zwolnić studenta z uczęszczania na wykład obowiązkowy, przy czym ustawa ich nie wymieniała.

Ustawa z 23 kwietnia 1893 roku zaczęła obowiązywać w roku akademickim 1894/95. Minister wyznań i oświecenia w kolejnym rządzie Alfreda Windischgrätza (11 listopada 1893 do 19 czerwca 1895), profesor Stanisław Madejski, dotychczasowy dziekan wydziału prawa i rektor uniwersytetu krakowskiego, do tego wpływowy polityk, wydał 24 grudnia 1893

⁴⁰ *Gutachten und Anträge zur Reform der juristischen Studien*, Wien 1887.

⁴¹ S. Starzyński, *Kartki z najnowszych dziejów wydziału prawa...*, s. 108.

⁴² DzUP, 1893, nr 68.

roku rozporządzenie⁴³ precyzujące szczegółowo liczbę godzin przeznaczonych na wykłady z przedmiotów obowiązkowych. Wśród tych przedmiotów prawo niemieckie (historia źródeł prawa i historia prawa publicznego, historia i system prawa prywatnego), historia państwa austriackiego (historia formacji państwa i historia prawa publicznego) miały być realizowane przez dziesięć godzin z rozłożeniem na dwa półrocza. Zaś historia państwa austriackiego (historia formacji państwa i historia prawa publicznego) miała być realizowana w wymiarze pięciogodzinnym w jednym półroczu. Przy czym na uniwersytetach działających poza ziemiami Austrii właściwej wykład z historii prawa mógł uwzględniać historyczny rozwój prawa na danym terenie. Poza tym taki wykład mógł być realizowany poza wydziałami prawa i polityki także na wydziałach filozoficznych. W ten sposób na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie historia prawa polskiego została wprowadzona do rzędu przedmiotów obowiązkowych i egzaminacyjnych. Rozporządzenie z 24 grudnia 1893 roku wymieniało dodatkowe przedmioty, które miały być wykładane w toku kształcenia przyszłych prawników. Należały do nich: encyklopedia nauk prawnych i politycznych, austriackie prawo górnicze, prawo narodów, medycyna sądowa, rachunkowość rządowa, austriackie prawo skarbowe, komparatystryka prawnicza oraz austriackie ustawodawstwo rolne ze szczególnym uwzględnieniem stosunków rolnych w przestrzeni historycznej.

Wprowadzony do programu studiów nowy przedmiot o nazwie „historia państwa austriackiego” obejmował dzieje państwa i prawa publicznego. Należy podkreślić, że nie było w tym czasie zbyt dużej oferty podręczników i skryptów dla studentów z zakresu nowego przedmiotu. Między innymi dzieło *Einleitung in das österreichische Staatsrecht* pochodzącego z Krakowa Ludwika Gumpłowicza, profesora uniwersytetu w Grazu, opublikowane w Berlinie w 1889 roku, nie spełniało oczekiwań wielu wykładowców. Dlatego z chwilą wprowadzenia nowego przedmiotu ukazały się podręczniki, napisane przez profesora niemieckiego uniwersytetu w Pradze Emila Werunsky’go⁴⁴, następnie profesora uniwersytetu wiedeńskiego Alfonsa Hubera⁴⁵ i profesora uniwersytetu w Grazu Arnolda Luschina⁴⁶. Przy czym zgodnie z rozporządzeniem ministra Madejskiego wykład kładł nacisk na dzieje prawa publicznego tego kraju koronnego, na którego terenie działał uniwersytet, co dawało szczególnie duże szanse rozwoju badań nad historią państwa i prawa między innymi polskiego. Należy podkreślić, że na uniwersytetach we Lwowie i Krakowie na przełomie XIX i XX wieku takie badania były prowadzone z dużymi sukcesami⁴⁷.

Odrębną kwestię stanowiło finansowanie z budżetu państwa w ramach procesu naukowo-dydaktycznego seminariów realizowanych na wydziałach prawa na ośmiu uniwersytetach austriackich. Profesorowie postulowali zwiększenie z jednej do dwóch godzin seminarium tygodniowo. W profesorskich dekretach nominacyjnych istniał zapis o obowiązku prowadzenia

⁴³ Ibidem, nr 204.

⁴⁴ E. Werunsky, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, Wien 1894.

⁴⁵ A. Huber, *Österreichische Rechtsgeschichteder. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechtes*, Wien 1895.

⁴⁶ A. Luschin, *Österreichische Reichsgeschichte*, Bamberg 1896. Kolejna wersja tego podręcznika ukazała się w 1899 roku pod tytułem *Grundriß der Österreichischen Reichsgeschichte*. Następnie wyszedł on drukiem w 1918 roku, ale już po znacznych zmianach i uzupełnieniach.

⁴⁷ Na temat dorobku polskich historyków państwa i prawa istnieje bogata literatura. Zob. m.in.: M. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010; M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od reformy kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964; P. Biliński, *Stanisław Kutrzeba (1876-1946). Biografia naukowa i polityczna*, Kraków 2011; S. Grodziski, *Stanisław Estreicher jako twórca porównawczej historii państwa i prawa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. L, 1998; A. Wrzyszczyk, *Die Juristenausbildung an polnischen akademischen Einrichtungen im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, [w:] *Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg*, red. Z. Pokrovac, Frankfurt am Main 2007.

seminariów co drugie półrocze w wymiarze jednej godziny. Prowadzący seminaria zwracali uwagę na potrzebę zwiększenia środków finansowych na zakup do bibliotek uniwersyteckich (wydziałowych) niezbędnej literatury, a także w ramach funduszu nagród zwiększenia środków dla autorów najlepszych prac seminaryjnych. Z budżetu państwa większe środki na ten cel otrzymywał jedynie uniwersytet w Wiedniu oraz oba uniwersytety w Pradze⁴⁸.

Reforma studiów prawniczych z 1893 roku, zgodnie z duchem nauki akademickiej, umożliwiła edukację przyszłych prawników w oparciu o historię państwa i prawa austriackiego, a także spowodowała rozwój badań nad historycznym prawem na terenie Austrii właściwej. Niemniej jednak program nauczania w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej był poddawany krytyce. Padały głosy, że absolwenci studiów nie są właściwie przygotowani do wykonywania zawodów prawniczych. Niezadowolenie z tego faktu wyraził w 1912 roku zjazd niemieckich prawników. Domagał się zwiększenia zajęć z zakresu praktyki prawniczej, przy ograniczeniu nauczania przedmiotów prawno-historycznych. W 1913 roku cesarska komisja ds. spraw reformy administracji zgłosiła wniosek, w którym domagała się zmian w kształceniu przyszłych prawników na potrzeby administracji publicznej. Komisja prowadziła prace nad projektem zmian w ustawie i projektem odpowiedniego rozporządzenia ministerialnego bez szerszej konsultacji ze środowiskiem uniwersyteckim. Cała sprawa wywołała poruszenie w prawniczym środowisku akademickim. Komisja ds. reformy administracji zajęła krytyczne stanowisko wobec pierwszego okresu nauki na wydziałach prawa, w którym realizowano dział prawno-historyczny. Precyzowała zarzut, że dział, który kończył się egzaminem po trzech semestrach, nie stanowił właściwego przygotowania do dalszej nauki. Uznała, że wydziały prawa poświęcały mu zbyt dużo czasu. Domagała się ograniczenia nauczania przedmiotów prawno-historycznych do dwóch semestrów i likwidowania przedmiotu filozofii, przy zwiększeniu liczby godzin nauki prawa publicznego. Komisja postulowała także szereg innych zmian, między innymi likwidację wykładu z prawodawstwa porównawczego czy ograniczenia encyklopedii⁴⁹. Dyskusja nad reformą programu nauczania prawa toczyła się do wybuchu pierwszej wojny światowej, niemniej do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku sytuacja nie uległa zmianie.

Bibliografia

- Balzer O., *Reforma seminariów prawnych na uniwersytetach austriackich*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, Kraków 1900, nr 1-2.
- Bartoszewicz K., *Dzieje Galicyi. Jej stan przed wojną i jej „wyodrębnienie”*, Kraków 1917.
- Barta H., *Karl Anton von Martinis bleibende Bedeutung für die österreichische und europäische Rechtswissenschaft*, [w:] *Karl Anton von Martini. Ein österreichischer Jurist, Rechtslehrer, Justiz und Bildungsreformer im Dienste des Naturrechts*, red. H. Barta, G. Pallaver, Wien 2007.
- Brauneder W., *Von Nutzen des Naturrechts für Habsburgermonarchie*, [w:] *Naturrecht und Staat. Politische Funktionen des europäischen Naturrechts*, red. D. Klippel, Oldenbourg 2006.
- Dębiński A., *Znaczenie prawa dla rozwoju nauki w średniowieczu*, www.czasy.katedr.stalwol.pl.
- Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.

⁴⁸ O. Balzer, *Reforma seminariów prawnych na uniwersytetach austriackich*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, Kraków 1900, nr 1-2, s. 444-460.

⁴⁹ A. Halban, *Studia prawnicze w oświeceniu Komisji dla reformy administracji*, „Przegląd Prawa i Administracji”, Lwów 1913, s. 901-903, 909.

- Grodziski S., *Powszechna historia państwa i prawa. Problemy i badacze*, „Studia Iuridica”, 2001, t. 39.
- Halban A., *Studia prawnicze w oświeceniu Komisji dla reformy administracji*, „Przegląd Prawa i Administracji”, Lwów 1913.
- Hamza G., *Die Entwicklung des Privatrechts und die römischrechtliche Tradition in der österreichischen erbländern (erbländen) und in Österreich*, AFDUDC (Anuario de Facultad de Dereito da Universidad de Coruña), 2009, nr 13.
- Huber A., *Österreichische Rechtsgeschichteder. Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechtes*, Wien 1895.
- Kroeschell K., *Deutsche Rechtsgeschichte*, t. III, Köln, Weimar, Wien 2008.
- Lentze H., *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962.
- Migda B., *Zarys historii Katedry*, www.law.uj.edu.pl.
- Rasse A., *Die Entwicklung der Juristenausbildung und der juristischen Berufsprüfungen in Österreich seit dem 18. Jahrhundert*, Wien 2012.
- Reinert E.S., *Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717-1771). The Life and Times of an Economist Adventurer*, www.othercanon.org.
- Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1979.
- Seifert E., *Paul Josef von Riegger (1705-1775). Ein Beitrag zur theoretischen Grundlegung des josephinischen Staatskirchenrecht*, Berlin 1973.
- Sepioł Z., *Mysł prawno-polityczna Gotfryda Wilhelma Leibniza*, „Studia Iuridica” 2003, t. 41.
- Siegel H., *Die Wissenschaftliche Pflege des Deutschen Rechtes in Österreich Zumal an der Wiener Hochschule*, Wien 1879.
- Sójka-Zielińska K., „Przeszłość jest to dziś, tylko cokolwiek dalej”. Wystąpienie na sesji naukowej „Prawo wczoraj i dziś”, „Studia Iuridica” 2001, t. 39.
- Stachel P., *Das österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918, Kakanien Revisited*, 2002, nr 12, s. 1. www.kakanien.ac.at.
- Starzyński S., *Kartki z najnowszych dziejów wydziału prawa na uniwersytecie lwowskim*, „Przegląd Prawa i Administracji”, Lwów 1895.
- Stępień K., *Hugo Grotius*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. IV, Lublin 2003.
- Stępień K., *Samuel von Pufendorf*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. VIII, Lublin 2007.
- Uruszczak W., *Tradycja w historii prawa. Pamięci profesora Adama Vetulaniego w 100-lecie urodzin i 25-lecie śmierci*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2002, nr 3, www.law.uj.edu.pl.
- Valentinitsch V., *Dr. Nikolaus von Beckmann (geboren 1634, gestorben 1687) – Ein Jurist als Befürworter des Hexenwahnes*, wwwg.uni-klu.ac.at/kultdoku.
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław 1986.
- Werunsky E., *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, Wien 1894.

Ryszard Tomczyk

Zmiany w nauczaniu prawa w monarchii habsburskiej. Początki wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego

Na przestrzeni wieków historię prawa postrzegano przez pryzmat prawa rzymskiego, w ramach dogmatyki prawniczej. Na terenie państw niemieckich prawo rzymskie uzupełniało prawo niemieckie. Recepcja prawa rzymskiego była możliwa przy aktywnej postawie szerszych kręgów prawników oraz uniwersytetów, które kształciły jurystów przede wszystkim dla sprawowania funkcji państwowych w służbie cywilnej. Do tego miały być dostosowane programy nauczania. W okresie nowożytnym nasiliła się dyskusja na temat kształcenia przyszłych prawników. W monarchii habsburskiej, podobnie jak i w Prusach, zmieniała się optyka postrzegania nauki prawa. W dobie oświecenia na wydziałach prawa w szerszym zakresie prowadzono nauczanie prawa przy uwzględnieniu systemów prawnych w wymiarze historycznym. W okresie XIX wieku na uniwersytetach monarchii habsburskiej wprowadzono do programu studiów prawniczych przedmiot „historia państwa i prawa austriackiego”. Dyskusja nad reformą programu nauczania prawa na uniwersytetach austriackich toczyła się do wybuchu pierwszej wojny światowej. Do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku nie doszło do zmiany wypracowanego w XIX wieku modelu kształcenia prawników.

Słowa kluczowe: nauka uniwersytecka, dydaktyka, historia prawa, monarchia habsburska

Alterations in the teaching of law in the Habsburg Monarchy. The beginning of the university lecture on the history of Austrian law

Over the centuries the history of law was seen by the prism of the Roman law, within the framework of legal dogmatic. The Roman law supplemented the German law within the areas of German countries. The acquisition of the Roman Law was possible due to active attitude of large group of lawyers and universities educating jurists to exercise the state functions in the civil service. The curricula were adapted to it. During the modern period the discussion about education of future lawyers was intensified. The manner of perceiving the legal studies in the Habsburg Monarchy changed, as it did in Prussia. In the era of enlightenment teaching law including legal systems in historical dimensions was conducted in a wider range on the faculties of law. In the nineteenth century the subject of the history of Austria and Austrian law was introduced to the program of legal studies at the universities of the Habsburg monarchy. Discussion on the reform of the curriculum of law on Austrian universities went on until the outbreak of the First World War. There were no alterations introduced to the model of educating lawyers generated in the nineteenth century until the collapse of the Habsburg monarchy in 1918.

Keywords: science university, didactics, history of law, Habsburg monarchy

Translated by Barbara Patlewicz